

ADAPTACIJE ČEŠKEGA JEZIKA NA SLOVAŠKEM IN NJEGOVE OBLIKE V SLOVAŠKIH LITERARNIH BESEDILIH V OBDOBJU NARODNEGA PREPORODA

V prispevku je obravnavan položaj češkega jezika kot enega izmed dveh elementov diglosije slovaške kulture in književnosti v obdobju od leta 1780 do leta 1843, ko je bil po zaslugi Ludovíta Štúra kodificiran sodobni slovaški jezik. Zanima nas povezava češčine in prve normirane oblike slovaškega knjižnega jezika, ki jo je leta 1787 uzakonil Anton Bernolák, prav tako pa se osredinjamo na jezikovne tendence, ki so češčino približale predknjižnim oblikam slovaščine in so temeljile na srednjeslovaških narečjih. Analizirali smo pravopisne, slovnične in leksikalne modifikacije češke pravopisne norme na ozemlju današnje Slovaške in njihove uresničitve v literarnih besedilih slovaških avtorjev. Prav tako smo predstavili slovaška teoretična dela, ki v ospredje zanimanja postavljajo problematiko adaptacije češke pravopisne norme v slovaškem okolju. Lingvoliterarna analiza jezikovne situacije v slovaški književnosti prve polovice 19. stoletja je pokazala, da je položaj češčine na Slovaškem v tem obdobju izrazito slabel. To dokazujeta močna slovakizacija češčine v 30. in 40. letih 19. stoletja ter nova kodifikacija moderne knjižne slovaščine, ki jo je leta 1843 izvedel Ludovít Štúr in je pomenila konec procesa jezikovne integracije Slovakov.

Ključne besede: slovaška književnost, češki jezik, slovaški narodni preporod, kodifikacija

0 Uvod

Ozemlje današnje Slovaške se je v preteklosti razvijalo v zapletenih večnarodnostnih in večkulturnih geopolitičnih povezavah, ki so bistveno vplivale na značaj slovaške kulture, književnosti ter na razprave o podobi slovaškega knjižnega jezika. Do leta 1918 je bila Slovaška del večnarodnostne Ogrske, od leta 1918 do leta 1992 (s prekinitvijo med 2. svetovno vojno) pa del Češkoslovaške. Prav nastanek Češkoslovaške republike leta 1918 je do neke mere sledil starejšim konceptijam, ki segajo do prve polovice 19. stoletja, torej v obdobje slovaškega narodnega

preporoda, ki je poudarjal kulturno in jezikovno bližino obeh narodov. To dokazuje tudi udomačen položaj češčine v slovaškem kulturnem in literarnem življenju. Češčino, ki se je v slovaškem okolju uporabljala kot literarni jezik, prav tako pa tudi kot jezik, ki je imel širše pragmatične vloge (npr. administrativne, liturgične), lahko štejemo kot enega izmed fenomenov, ki je soustvarjal kulturno podobo dežele. Češčina je skupaj z različnimi oblikami predknjižne slovaščine, prav tako pa tudi z bernolakovsko slovaščino, latinščino in z nemščino sooblikovala posebno večjezično podobo starejše ter začetke moderne slovaške književnosti in kulture (Vojtech 2017: 17–23).

Obdobje največjega kvantitativnega in kvalitativnega razvoja češčine na ozemlju današnje Slovaške predstavljata prvi dve fazi slovaškega narodnega preporoda. Omejimo ju lahko z letnico 1780, ki je mejnik med barokom in preporodnim obdobjem ter je v književnosti povezana z začetkom klasicizma, in letnico 1843, ko je Ludovít Štúr (1815–1856) kodificiral novo knjižno slovaščino, ki je postala osnova za sodobni slovaški knjižni jezik. Obenem pa gre za zadnjo fazo rabe in delovanja češčine na Slovaškem ter obdobje, v katerem so nastala pomembna literarna besedila, ki vse do danes sodijo v skupno češko-slovaško literarno dediščino. Kot primer lahko navedemo dela Bohuslava Tablica (1769–1832), Pavla Jozefa Šafárika (1795–1861) in Jána Kollárja (1793–1852) (Vojtech 2017: 19).

1 Položaj češčine v slovaški književnosti in kulturi pred letom 1780

Češki jezik se je na ozemlju današnje Slovaške oz. na Ogrskem, katerega del je bila Slovaška, uporabljal že od 14. stoletja naprej. Zgodovino rabe češčine na Slovaškem lahko razdelimo na tri razvojna obdobja: starejše obdobje (od 14. do 16. stoletja), mlajše obdobje (od 17. do 18. stoletja) in preporodno obdobje (konec 18. stoletja ter prva polovica 19. stoletja). V starejšem obdobju se je češčina na Slovaškem pojavila že v 14. stoletju. Udomačevala se je tudi v povezavi »z rastjo slovaške etnije v mestih, z ustanavljanjem novih šol, šol za pisarje in skriptorij v centrih moči in kulture« (Krajčovič in Žigo 2002: 45). V prvi polovici 15. stoletja se je češčina na Slovaškem širila zaradi kulturnih dejavnikov (zlasti študij Slovakov na Univerzi v Pragi), pa tudi dejavnikov vojaško-politične narave (prisotnost husitov in vojske Jána Jiskra na ozemlju današnje Slovaške). V drugi polovici 15. stoletja, natančneje v obdobju vladanja kralja Mateja Korvina (1458–1490), se je češčina na Slovaškem udomačevala zaradi intenzivnejših stikov prebivalcev takratne Ogrske, Češke in Moravske. Iz tega obdobja so najbolj znana češka besedila, ki vključujejo različno korespondenco in zapise v mestnih knjigah. Znana je na primer *Žilinska mestna knjiga* iz let 1378–1524, »tipična srednjeveška nadžanrska oblika« (Kákošová 2001: 34), ki poleg zapisov pravnega značaja vsebuje tudi češki prevod Magdeburškega prava (Krajčovič in Žigo 2002: 47–48, 59–60). V 16. stoletju so se na ozemlju današnje Slovaške začeli pojavljati spisi, povezani z reformacijskim gibanjem. Kot primer lahko navedemo češki prevod *Katekizma* Martina Luthra, ki je bil natisnjen leta 1581 v mestu Bardejov na vzhodu Slovaške.

V mlajšem obdobju, tj. v 17. in 18. stoletju, je češčina na Slovaškem pridobila uradno (normirano) obliko. Na evangeličanskih sinodah, ki so potekale leta 1610 v mestu Žilina in leta 1614 v mestu Spišské Podhradie, so za bogoslužni ter uradni jezik slovaške evangeličanske cerkve sprejeli biblijsko češčino, torej jezik češkega prevoda *Kralicke biblije* iz konca 16. stoletja. Eden izmed prvih, ki je poskusil ta jezik opisati v obliki pravopisnih pravil, je bil evangeličanski knez in pisatelj Tobiáš Masník (1640–1697) v delu *Zpráva písma slovenského* (1696) (več o tem Bartko 1985: 167–177; Minárik 1984: 105–107; Šmatlák 1997: 293–299). Na njegovo delo se je naslonil Daniel Krman (1663–1740) v rokopisnem spisu jezikovno-normativne narave *Rudimenta Gramaticae Slavicae* (Osnove slovaške slovnice, 1704), ki je po eni strani zanimiv zaradi svoje jezikoslovne narave, po drugi strani pa vsebuje edino baročno normativno poetiko slovaške provenience. Kot zgled za normativni besedilni model pravopisa in jezika uradne češčine za pisarje ter tiskarje sta bili v rabi predvsem izdaja *Biblije* (1722) in *Agende* (1734), ki sta ju za tisk pripravila Daniel Krman in Matej Bel (1684–1749). Kodifikacijske aktivnosti so dokončno dosegle vrhunec in dobile sistematičen značaj šele z izdajo slovnice Pavla Doležala (1700–1778) *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746) (več o tem Jóna 1985: 107–124).

Od konca 16. stoletja in predvsem po dveh evangeličanskih sinodah na začetku 17. stoletja je bila za češki jezik v slovaškem kulturnem ter literarnem okolju značilna konfesionalna omejenost njenih uporabnikov. V slovaškem okolju je češčina delovala predvsem kot liturgični jezik, prav tako pa je bila v rabi tudi kot jezik književnosti. Češčina (ali t. i. biblijščina) je predstavljala stabilno jezikovno enoto, ki je imela standardizirano podobo. V tej obliki se je uveljavljala tudi v literarni produkciji slovaških protestantskih piscev. Normirana podoba češčine je bila osnovni razlikovalni element, ki je literarno produkcijo slovaških evangeličanov ločeval od katoliške literarne ustvarjalnosti. V protireformacijskem obdobju so uradno različico češčine prilagodili s številnimi slovakizmi: najpogostejše spremembe so bile v tiskanih izdajah, med katerimi je bila tudi zamenjava čeških *ě*, *au* in *ř* s slovaškimi (domačimi) *e*, *ú* in *r*. Močne težnje po slovakizaciji češčine so bile značilne predvsem za katoliško skupino avtorjev. V svojih besedilih niso uporabljali normiranega češkega pravopisa, ampak so češčino na različne načine slovakizirali, stopnja slovakizacije pa je bila odvisna od posameznega avtorja. Češka jezikovna osnova besedil se je večkrat pod pritiskom intenzivne pojavitve slovakizmov minimalizirala, zato lahko govorimo o tipu t. i. slovakizirane češčine oz. bohemizirane slovaščine ali pa o različnih tipih kultivirane predknjižne slovaščine.¹ V 18. stoletju je pri rabi literarnih jezikov prišlo do dveh tendenc: evangeličanska skupina pisateljev je vztrajala s pisanjem v biblijski češčini (to stališče je razumela kot izraz svoje verske posebnosti, ki je dana s tradicijo), na drugi strani pa je katoliška skupina ohranjala različne oblike slovakizirane češčine in kulturne oblike predknjižne slovaščine. Ta trend je dosegel vrhunec na koncu 18. stoletja, tj. v obdobju narodnega preporoda, ko je prišlo do

¹ Omenimo lahko jezik dveh pesnitev slovaškega baročnega pesnika Hugolína Gavloviča (1712–1787). Njegov jezik se v slovaški literarni zgodovini označuje kot »počeščena slovaščina« (Minárik 1984: 266), v rabi pa je tudi novejša oznaka »kultivirana oblika predknjižne slovaščine zahodnoslovaškega tipa« (Gáfriková 2002: 72).

dveh poskusov kodifikacije slovaškega knjižnega jezika. Prvi, neuspešen poskus je izvedel razsvetljenski pesnik in pisatelj Jozef Ignác Bajza (1755–1836),² drugi poskus, ki je obenem tudi prva sistemska kodifikacija slovaščine, pa je iz leta 1787 in ga je pripravil katoliški duhovnik in jezikoslovec Anton Bernolák (1762–1813).

2 Češčina na Slovaškem v obdobju narodnega preporoda in njeni koncepti

Bernolákova kodifikacija knjižne slovaščine kljub natančno izoblikovani normi ni postala integracijski jezikovni dejavnik celotne narodne skupnosti. Njeno sprejetje je naletelo na ozemelske (osnova Bernolákove slovaščine je bila slovaščina zahodnega tipa) in konfesionalne ovire. Evangeličanski del slovaškega izobraženstva kodifikacije ni sprejel in je vztrajal pri tradicionalni rabi češčine. Fenomen konfesionalnosti, ki je imel na Slovaškem močne zgodovinske temelje, je razdelil razvoj slovaške literature za več kot pol stoletja na dva vzporedna koeksistenčna in jezikovno specifična tokova literarne ustvarjalnosti: na tok, ki je bil značilen za evangeličanske avtorje, ki so pisali v češčini, in bernolakovski tok, značilen za predstavnike bernolakovske generacije. Ta jezikovno-konfesionalna »dvtirnost« slovaške preporodne literature je sicer oddaljila trenutek dokončne jezikovne integracije v obliki šturovske kodifikacije vse do začetka 40. let 19. stoletja, po drugi strani pa je pripomogla k večji kulturni raznolikosti slovaškega ozemlja. Češki tok literarnega ustvarjanja je povezoval takratno slovaško kulturo in književnost s sodobnim češkim kulturnim ter z literarnim okoljem, v okviru katerega so velikokrat aktivno sodelovali tudi slovaški avtorji. Med številnimi primeri je treba omeniti na primer ustvarjanje pesnikov Juraja Palkoviča (1769–1850), Bohuslava Tablica (1769–1832) in Štefana Leška (1757–1818) v Puchmajerjevih almanahih, prav tako pa tudi vlogo Jána Kollárja (1793–1853) in Pavla Jozefa Šafárika (1795–1861) pri razvoju češke književnosti ter preporodne kulture. Kljub konfesionalni omejitvi in razmeroma velikemu krogu uporabnikov pa češčina v okviru diglosije slovaške preporodne kulture v predšturovskem obdobju ni bila enovit jezikovni pojav. Prav nasprotno, predstavljala je notranje bogato razslojen sklop literarnih besedil, znotraj katerega lahko najdemo nekaj različic.

Starejša generacija preporodnih avtorjev, ki so pisali v češčini, je začela ustvarjati na prelomu 18. in 19. stoletja. V svojih literarnih delih so dajali prednost arhaični (biblijski) obliki češčine, ki je veljala za tradicionalno in kanonizirano. Ta biblijska češčina, ki je temeljila na Krmanovi izdaji *Kralicke biblije* iz leta 1722, se je uveljavljala predvsem v liturgiji, pridigarstvu in v izobraževanju. V književnih delih sta to obliko češčine uporabljala v svojih pesmih Juraj Palkovič in Bohuslav Tablic.

² Jozef Ignác Bajza svoje oblike slovaščine ni kodificiral s celo vrsto sistematičnih normativnih del, kot je to naredil Anton Bernolák, ampak jo je poskušal vpeljati v literarno prakso s pomočjo lastnih literarnih besedil (Vojtech 2013: 7–21). Principe svojega pravopisa je povzel v uvodih svojih literarnih del pesniškega in proznega značaja: predvsem v predgovoru zbirke epigramov *Slovenské dvojnásobné epigramata* (1794) in v uvodu romana *René mládenca prihodi a skúsenosti* (1783). Bajzov jezik ima značilnosti zahodne slovaščine južnega (trnavskega) tipa z visokim deležem bohemizmov (Krajčovič in Žigo 2002: 123–125).

Zanjo je značilna minimalna stopnja slovakizacije, ki je samo občasna in je prisotna predvsem v delih s poučno razsvetljensko tematiko, s pragmatičnim namenom, da bi povprečnemu slovaškemu bralcu olajšala razumevanje češkega besedila, prav tako pa najdemo pojav slovakizacije češčine tudi v takratni dramatiki. Za to vrsto češčine je bilo značilno, da je bila arhaična in je bila nasprotje takratnim aktualnim govornim oblikam žive češčine, ki so jo uporabljali na ozemlju čeških dežel.

Nova generacija evangeličanskih avtorjev, ki je v 20. in 30. letih 19. stoletja vstopila na literarno sceno, je začela intenzivno razmišljati o tem, da je treba biblijsko češčino spremeniti. Prepričani so bili, da je ta oblika češčine konservativna in neperspektivna ter da ne more na Slovaškem opravljati vseh funkcij knjižnega jezika. Zagovarjati so začeli zamisel o »kompromisu med češko pravopisno normo in slovaško jezikovno zavestjo« (Muziková 2012: 449), kar naj bi pripeljalo do slovakizacije češčine in oblikovanja češko-slovaške jezikovne norme. Smernice za predelavo češčine z namenom, da bi jo približali Slovakom, je pripravil Ján Kollár v sodelovanju s Pavlom Jozefom Šafárikom. Prilagoditev češkega pravopisa slovaščini je predstavil v obliki pravil v delu *Čítanka alebo Kniha k čítaní pro mládež ve školách slovanských v městech a v dědinách* (1823). Šlo je za posebno različico češčine, znotraj katere se je ohranila enotna slovnična norma, slovakiziralo pa se je besedišče, deloma pa tudi njena zvočna podoba. Tem zakonitostim je Kollár izraziteje sledil predvsem v dopoljnjeni izdaji pesnitve *Slávy dcera* (1832), prav tako pa tudi v svojih drugih literarnih in publicističnih delih. Kollárjevih teženj po slovakizaciji češčine pa niso razumeli na češki strani. Češka kritika Kollárjevega poslovaščenja češčine ni sprejela kot prispevek k utrjevanju češkoslovaške plemenske in jezikovne enotnosti, ampak kot način njene nadaljnje slabitve in kršenja. Težnje po slovakizaciji češčine najdemo tudi pri pesniku Michalu Godri (1801–1874), pisatelju in dramatikumu Jánú Chalupki (1797–1871) in pri avtorjih, ki so objavljali v almanahu *Zora* (1835–1840), stopnja slovakizacije pa je razlikovala od avtorja do avtorja.

Tretja različica češčine, ki se je začela uveljavljati v 30. letih 19. stoletja, je v ospredje postavljala aktualno obliko češčine, ki je bila v rabi na ozemlju Češke in Moravske. Uporabljali so jo predvsem predromantični pesnik, pisatelj in evangeličanski teolog Karol Kuzmány (1806–1866)³ ter mladi predstavniki romantične generacije. Po eni strani so se trudili sprejeti modernizacijo češčine, do katere je prišlo v prvi polovici 19. stoletja v čeških deželah, po drugi strani pa je iz njihovih besedil razvidno, da so, čeprav nevede, pod vplivom slovaškega jezikovnega okolja, slovaških narečij in različnih stopenj (ne)obvladanja knjižne češčine odstopali od novočeške norme. Trend rabe žive oblike češkega jezika v slovaškem okolju pa ni trajal dolgo. Paradokсно je, da so prav zagovorniki tega koncepta češčine sodelovali pri nastanku novega

³ Karol Kuzmány se je v prvem letniku almanaha *Hronka* v prispevku *Místo předmluvy – tato domluva* oddaljil od bernolákovec kot »razkolnik« češkoslovaške jezikovne enotnosti in je ostro zavrnil arhaično češčino profesorja bratislavskega evangeličanskega liceja in pesnika Juraja Palkoviča ter konservativnost njegove revije *Tatranka*. Še zanimivejše pa je, da je kritiziral tudi Kollárjeve pravopisne reforme in slovakizacijo češčine. Izjavil je, da »jaz, Slovak, se bom držal slovnice, ki so jo sprejeli Čehi, Moravci in Slovaki že pred nekaj sto leti, prav tako pa tudi pravopisa, ki ga je pripravil gospod Dobrovský« (Kuzmány 2014: 345).

knjižnega jezika – šturovske slovaščine. Mednje sodi tudi Karol Kuzmány, ki je bil v preteklosti goreč zagovornik češčine. Izbira posamezne različice češčine je bila odvisna od literarne generacije, v katero je avtor spadal, prav tako pa je bila tudi žanrsko in funkcijsko pogojena. Prav mera slovakizacije češke jezikovne osnove je bila velikokrat tesno povezana z intencionalnostjo literarnega besedila in njegovo žanrsko podstatjo. To lahko prikažemo na podlagi primerov, prikazanih v nadaljevanju.

3 Podobe slovakizacije v literarnih besedilih

Zagovornik biblijske podobe češčine Juraj Palkovič je v pesniških besedilih, ki so bila objavljena v zbirki *Muza ze slovenských hor* (1801),⁴ poskušal dosledno slediti normi omenjene različice češčine. Za njegovo generacijo je bila ta primerna predvsem za pisanje poezije, torej »pesniško umetnost«, ki je bila v klasicistični žanrski hierarhiji na samem vrhu. Palkovič se je v predgovoru k svoji pesniški zbirki celo opravičil bralcem, ker je uporabil posamezne slovaške besede. Napisal je: »Če sem kje uporabil besede, lastne samo Slovakom in načinu njihovega govora (kar se je le redko zgodilo), to mi kot Slovaku Čehi, upam, odpustijo« (Palkovič 2016: 13). Po drugi strani pa v svoji farsii *Dva buchy a tri šuchy* s podnaslovom *Slovenská komédia k zasmání se pro pána a pro sedláka* (1800, 1810) ne okleva poseči po izraziti slovakizaciji in uporabi novohrasko narečje iz okolice mesta Lučenec, ki se pojavi predvsem v govoru likov iz nižjih družbenih slojev (kmeta Surovec in Uchyc). Pravo nasprotje njihovih replik so replike postav, ki predstavljajo višje družbene sloje in uporabljajo biblijsko češčino, prepleteno z latinskimi frazami. Diferencirana raba jezikov je v besedilu tudi znak družbene stratifikacije likov. V kontekstu dela Juraja Palkoviča, konservativnega zagovornika tradicionalne biblijske oblike češčine, deluje raba slovaškega narečja kot nekaj posebnega. Njegova uporaba v dramskem žanru, kot je farsa, je z vidika takratne klasicistične poetike legitimna. Farsa, ki je bila s stališča klasicistične žanrske hierarhije razumljena kot nizek žanr, je skoraj zahtevala, da se jezikovno prilagodi nestilizirani jezikovni realnosti »nižjih« družbenih slojev, ki jih je upodabljala (pri Palkoviču gre za podeželsko in malomeščansko okolje). Navedeni primer dokazuje, da so avtorji prve preporodne generacije, ki so pisali v češčini, pri svojem pesniškem ustvarjanju uporabljali tradicionalne oblike biblijske češčine, v dramskih besedilih in razsvetljenski publicistiki pa so se zaradi pragmatičnih razlogov podrejali slovakizacijskim trendom.

Tudi poznejše veseloigre in komedije – predvsem tiste iz 30. let 19. stoletja – so izrazito upoštevale slovakizacijske tendence. Jaroslav Vlček, avtor prve znanstvene slovaške literarne zgodovine iz leta 1890, je napisal, da so »najvidnejši primer poslovaščene češčine« (Vlček 1933: 98) med evangeličanskimi pisatelji komedije dramatika Jána Chalupka, ki se dogajajo v fiktivnem mestu Kocúrkovo. Slovakizacija v Chalupkovih veseloigrah se je kazala predvsem pri nedosledni rabi češkega soglasnika ř (ki ga slovaščina ne pozna) in njegovi zamenjavi s soglasnikom r

⁴ Gre za prvo zbirko posvetne poezije v zgodovini slovaške književnosti, v kateri so besedila napisana v slogu rokokojške anakreontike in prihajajočega klasicizma (Vojtech 2017: 76–82).

(na primer *přátelé, farář, kuchárku, čtyři*);⁵ pogosto zamenjavo predpone *naj-* s slovaško *naj-* v presežnikih (*najlepší, najlépe, největší*); pojavom variantnih oblik glagola *biti* v sedanjiku (*sem, si, sme, ste* brez protetičnega *j*). Ján Chalupka ni sprejel vokalizacije zlogotvornih *r* in *l*, ki jo je predlagal Kollár.⁶ Zanj je prav tako značilna slovakizacija na glasoslovni (*peniaze* namesto *peníze, sněh* namesto *snih, muchy* namesto *mouchy, krstit* namesto *křtít*) in leksikalni ravni (*okuláre, cverna, kepeň, dereš, oblokem, vojna, čipkami, mravce, gazdina, chotár ...*) (več o tem Muziková 2012: 448–461). Izstopajoča je tudi raba vzhodnoslovaškega (šariškega) narečja, ki ga uporablja (podobno kot Juraj Palkovič) kot sredstvo za karakterizacijo likov.

Številne primere, ki kažejo na različno intenzivnost slovakizacije, najdemo tudi v besedilih, ki so bila objavljena v almanahu *Zora* (1835–1840). Almanah je pomemben predvsem zaradi tega, ker so bila v njem skupaj prvič objavljena besedila v češčini in bernolakovščini, kar je bilo pred tem skoraj nepredstavljivo. Prav tako je treba omeniti, da se je založnik almanaha Michal Godra zavestno odločil revidirati dotakratni način pisanja v češčini. Izdal je kratek opis posegov znotraj češkega pravopisa in slovnice z naslovom *Osvědčení* (1835). Zanimivo je, da imajo spremembe, ki jih je predlagal Godra, vseslovaški oz. sredneslovaški značaj in do neke mere nakazujejo smer proti šturovski kodifikacije. Njegova pravila sprememb češčine spominjajo na »poskus kodifikacije, čeprav samo fragmentarne« (Lifanov 2010: 35). Ker so Godrovi poslovaščenji posegi v češko pravopisno in slovnico normo tako temeljni ter izraziti, jih v nadaljevanju na kratko povzemamo.

Godra pri samostalnikih ženskega spola v imenovalniku ednine zamenja češko končnico *-e* s slovaško končnico *-a* (*moja duša, naša práca, vaša bohyňa* – v nasprotju s češkimi oblikami *moje duše, naše práce, vaše bohyně*). Pri samostalnikih ženskega spola v tožilniku ednine zamenja češko končnico *-i* s slovaško končnico *-u* (*našu prácu, tvoju bohyňu* – v nasprotju s češkimi oblikami *naši práci, tvoji bohyni*); v orodniku ednine pri vseh samostalnikih ženskega spola rabi slovaško končnico *-ou* (*našou pracou, útlou radostou*). Samostalnike moškega spola, ki se končajo na *-a*, sklanja po naslednjem vzorcu: *patriarcha, -u, -ovi, -u, -ovi, -om* (v nasprotju s češko paradigmo *patriarcha, -y, -ovi, -u, -ovi, -ou*); vsi samostalniki moškega spola s kategorijo živo+ imajo v tožilniku ednine končnico *-a* (*vůdca, pytača* namesto čeških *vůdce, pytače*). Pri samostalnikih srednjega spola v roditeljskem ednine nadomešča češko končnico *-í* s slovaško končnico *-ia* [*ja*] (*toho náradja, od narozenja, živobitja* – v nasprotju s češkimi oblikami *toho náradí, od narození, živobyti*). Glagoli, ki imajo v prvi osebi ednine *-im*, imajo v tretji osebi množine namesto češke končnice *-i* slovaško končnico *-ia*/[*ja*] (*vidja, činja, letja* – v nasprotju s češkimi oblikami *vidí, činí, letí*). Glagoli, ki imajo v prvi osebi edine končnico *-ám*, imajo v velelniku obliko *volaj, daj, maj* – v nasprotju s češkimi *volej, dej, měj* (Godra 1835: 283–284). Poleg teh sprememb je Godra izvedel tudi velike posodobitvene posege znotraj arhaične češke tipografije. Glasovno skupino *au* je v tiskanih besedilih poenostavil

⁵ Namesto korektnih čeških oblik *přátelé, farář, kuchárku, čtyři*. Po drugi strani pa rabi sogalsnik *ř* tudi v neustreznih položajih (*kotřbě, hřtan, hořeznak, dařemných*).

⁶ Za razliko od drugih avtorjev je ohranil zlogotvorna *r* in *l* (*srdce, lehkomyšlnika, snesitedlný*).

z *ú*. Zavrača rabo grafema *W/w*, za katerega meni, da je prevzet iz nemškega jezika, zato ga nadomesti z grafemom *V/v*.⁷ Grafem *G/g* nadomesti z grafemom *J/j* »kot je v latinščini in v vseh jezikih, ki uporabljajo latinsko abecedo« (Godra 1835: 282). Grafem *Ĝ/ĝ* nadomesti z grafemom *G/g* in mu vrača pomen, »ki so ga so imele te črke prvotno v grščini in latinščini ter v številnih drugih slovanskih narečjih« (Godra 1835: 282). Grafem *J/j* nadomesti z grafemom *Ī/ī*.

Godra je ta pravila uporabil v svojih besedilih, ki jih je objavil v almanahu *Zora*, prav tako pa so jih v svoja dela vključevali tudi drugi avtorji. Češka osnova teh besedil se izrazito modificira, tako da slovaški elementi izpodrivajo izvirne genetsko češke sestavine. Poudariti je treba, da je Michal Godra v svoja besedila vključeval predvsem tiste elemente, ki so vezani na srednjo slovaščino, čeprav se nekateri pojavljajo na širšem slovaškem ozemlju. V tem primeru jezikovna osnova ni nenehno spreminjajoči se slovaški jezik, ampak kodificirana podoba češčine. Posledično dobijo besedila zanimivo podobo, saj se skupaj pojavijo tipični češki in tipični osrednjeslovaški pojavi.⁸ Eden izmed avtorjev, ki je upošteval Godrova slovnicična, pravopisna in tipografska pravila, je tudi Ján Boleman,⁹ ki je v almanahu *Zora* (1835) objavil novelo *Jelka*. V nadaljevanju navajamo kratek odlomek iz omenjenega dela.

Pójdeš tedy, synu mój, ke dvoru – pravil otec. Starodávní mojí přátelé v Petrohradě u dvoru, jestliže ti i nápomocní nebudú, – ve velkých městách málo přátelstva, – o tom předce jsem ujištěn, že ti aspoň v ničem nebudú na překážce. Já sem víc miloval vlast mui, než mé štěstí: Ty miluj obé. Cestu, kterou máš kráčet k cíli, ukážu ti vlasti tvé letopisové a tvój dobrý Duch. Už se poznati život slávy; ale zachovaj pokoj čistého svědomja: tenť jest nejuvěrnější přítel člověka v každé života případnosti. Ted' pod' k susedovi se odebrati. Bóh ví, kedy se sozříme. /poudarki M. V./ (Palucký 1835: 256.)¹⁰

Zanimiva koeksistenca čeških in slovaških jezikovnih prvin je značilna tudi za fragment romana Pavla Jána Tomáška (1802–1887) *Obchodníci* (1846).¹¹ V besedilo, napisano v češčini, je avtor vključil replike v slovaščini:

To nemáo jej ranilo, tak že cele sklíčený a pomatený vykročil ze krámu a sotwa zpozorowal Slowáka u dweří naň čekajícího, až se tento sám ohlásí a jej oslowí: »No jakže mladý pán? Či budě dačuo? Či Wás tu přijmu!?!«

»Slábá naděje, milý Jurku! Jenbych nemusil nazpět jíti do Šťáwnice. Pán Bär mi powěděl, že mi třeba trpělivě čekat: ale kdo wí jak dlauho! Jakže já tu dlauho wydržím, kdež je

⁷ Godra (1835: 282) piše, da navaden v pišejo tudi »Hrvat, Slavonec, Krajnec in drugi«.

⁸ Podobno je tudi v besedilih, ki so pisana v prvi knjižni slovaščini, ki jo je kodificiral Anton Bernolák in v katerih prej dominantne zahodnoslovaške jezikovne pojave izpodrivajo srednjeslovaški jezikovni pojavi (Lifanov 2010: 34–42).

⁹ Avtor je novelo objavil pod psevdonimom A. Palucký.

¹⁰ Slovakizmi so označeni ležeče.

¹¹ Fragment romana je bil sicer natisnjen leta 1846, torej tri leta po Štúrovi kodifikaciji knjižne slovaščine, vendar je verjetno nastal že prej. Tomášek ga je izdal pod psevdonimom Činorád Věrný (Vojtech 2016: 203–214).

tak drahé žiwobyti? Co jsem sobě málo uspořil, to je brzo pryč, a já nemám očekáwati pomoc od nikoho. Wyznat musím, že mě zklamala naděje.«

»Ei něsmuťě sa tak: však pán Boh pomuože! Len sa Wý doweduwajtě, wet' si Wý mesto wynajdětě wolakdě. To Wý němusitě mysljet', že je tu w Pešti wšade tak draho, ako w našom hostinci u Holúbka. Jábych som Wám mohou opatriť, keby sa Wám lúbilo, welmo lacnú a pritom statočnú a porjádnu hospodu. Tamby stě sa mohli pobawit' trebas jak dlúho, kýmby Wám trafilo wolačuo.« /poudarki M. V./ (Tomášek 1846: 11.)¹²

Kot je razvidno iz odlomka, se je Tomášek odločil, da nekateri liki, ki so slovaškega rodu, govorijo slovaško, natančneje v srednjeslovaškem narečju. Ta pojav je opazila tudi takratna literarna kritika. Slovaški romantični pisatelj Ján Francisci (1822–1905) kritično piše o tem, da je Tomášek slovaščino uporabil samo pri liku, ki predstavlja preprostega furmana in služabnika. Francisci to dejstvo dojema kot ponižanje »prelepe naše slovaščine« (Francisci 1977: 111). Z njegovim pogledom na Tomáška je polemiziral češki pisatelj, literarni kritik in publicist Karel Havlíček (1821–1856). V svoji recenziji Tomáškovega dela na račun Franciscijeve kritike piše:

Očítali so mu tudi to, da baje furmani in nižje slovaške osebe v njegovi povesti govorijo slovaško narečje in drugi v knjižnem jeziku, da s tem namenoma ponižuje slovaški jezik. S tem se ne strinjamo. Dobro je, da nižje ljudstvo govori preprosti jezik, ker ne bere knjig, nima zavesti o knjižnem jeziku. (Havlíček 1870: 199.)

Rabo slovaščine v kontekstu v češčini pisanega literarnega besedila je pozneje opazila tudi literarna zgodovina. Literarni zgodovinar Albert Pražák (1880–1956) ta Tomáškov pristop razume kot sredstvo za boljšo karakterizacijo likov in obenem tudi kot trud, da ustvari »realnejši značaj povedke, ne pa zaradi malomarnosti ali zlobnosti do slovaščine« (Pražák 1926: 54). Prav tako tudi literarni zgodovinar Andrej Mráz (1904–1964) dojema to jezikovno posebnost besedila kot del avtorjeve realistično-dokumentarne tendence in napora, da »ujame dejansko podobo resničnosti in jo vključi v svoj umetniški načrt« (Mráz 1958: 92). Po drugi strani rabo slovaščine v govoru likov iz nižjih družbenih slojev razume kot sredstvo za socialno distanciranje »preprostih podeželskih ljudi od preostalih likov iz povedke« (Mráz 1958: 91). Te Tomáškove težnje pa ne moremo dojeti poenostavljeno in samo kot nespoštovanje slovaščine ali samo kot znak razrednega razslojevanja likov. Ta pojav je treba razlagati v povezavi s pojavom večjezičnosti v literaturi v 30. letih 19. stoletja. »Tomáškova jezikovna odločitev potrjuje, da je v 30. letih 19. stoletja prišlo do nihanja estetskega okusa na področju jezika« (Marčok 1968: 331) in so obe takratni knjižni obliki literarnih jezikov – bernolakovščino ter češčino – začeli dojemati kot togi. Kot je bilo prikazano, je ta pojav najvidnejši v prozi in dramatik. Za prozna besedila, ki so bila objavljena v almanahu *Zora*, je značilno, da se v govoru likov in pripovedovalca pojavljajo regionalni narečni elementi, kot je na primer raba srednje slovaščine z nekaterimi značilnostmi oravskega narečja.¹³ Elemente

¹² Slovaške replike navajamo v ležečem tisku. Besedilo je prepisano v izvorni obliki in s tipografskimi posebnostmi, ki so značilne za to obdobje.

¹³ V prozi Jána Herkeľa *Premena* (1836).

jezikovne stratifikacije likov lahko najdemo v že prej omenjeni farsii Juraja Palkoviča *Dva buchy a tri šuchy* (1801), še bolj pa je v različnih oblikah opazna v dramskih besedilih iz 30. let 19. stoletja – v igrh Jána Chalupka in Štefana Petruša. Kot primer lahko navedemo tudi Tomáškovu prozo, ki

predstavlja skrajno situacijo, ko zraven sebe obstajata dve samostojni in enakopravni obliki jezika, ki sta sposobni opravljati estetske funkcije. Nasprotje češčina – srednja slovaščina so na koncu tridesetih let dojemali kot estetsko nasprotje. Eni so ga sprejeli pozitivno, drugi negativno. Srednja slovaščina pri Tomášku ne deluje komično, saj se uporablja samostojno.¹⁴ (Marčok 1968: 332.)

4 Zaključek

Lingvoliterarna analiza jezikovne situacije v slovaški književnosti prve polovice 19. stoletja je pokazala, da je položaj češčine na Slovaškem v tem obdobju izrazito slabel. Razlog, da je do tega pojava prišlo, ni samo diglosija v obdobju narodnega preporoda, v katerem sta v slovaški književnosti vse do začetka romantike paralelno koeksistirala dva jezika: bernolakovska knjižna slovaščina in češčina, ampak predvsem v širših povezavah emancipacije slovaškega naroda. Za evangeličansko linijo slovaške kulture in književnosti je bila češčina sicer delujoče jezikovno-komunikacijsko sredstvo, ki se je naslanjalo na dolgo zgodovinsko tradicijo, po drugi strani pa je bila vseeno jezikovni import, ki je bil oddaljen od narečne baze njenih uporabnikov in od nadnarečnih predknjižnih oblik slovaščine. To dokazujeta tudi močna slovazikacija češčine v 30. in 40. letih 19. stoletja ter nova kodifikacija moderne knjižne slovaščine, ki jo je leta 1843 izvedel Ludovít Štúr in je pomenila konec procesa jezikovne integracije Slovakov.¹⁵

Literatura

Bartko, Ladislav, 1985: Pramene a charakter Masníkovéj Zprávy písma slowenskéého. Porák, Jaroslav (ur.): *Práce o dějinách slavistiky: Starší české, slovenské a slovanské mluvnice*. Praha: Univerzita Karlova. 167–177.

Jóna, Eugen, 1985: Podiel slovenských gramatikov na rozvoji českej gramatickej literatúry (V. Benediktovi z Nedožier, P. Doležal). Porák, Jaroslav (ur.): *Práce o dějinách slavistiky: Starší české, slovenské a slovanské mluvnice*. Praha: Univerzita Karlova. 107–124.

Francisci, Ján, 1977: Obchodníci. Kraus, Cyril (ur.): *Slovenská literárna kritika: I. zväzok*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 109–111.

Gáfriková, Gizela, 2002: Literárne dielo Hugolína Gavloviča. Mlacek, Jozef (ur.): *Studia Academica Slovaca 31*. Bratislava: Stimul. 61–73.

Godra, Michal, 1835: Osvědčení. *Zora: Almanach na rok 1835*. Budín: Literami Král. Univers. Tiskárňe. 282–284.

¹⁴ Tj. v govoru konkretnih likov.

¹⁵ Prispevek je nastal v okviru projekta VEGA 1/0315/21 *Poetika slovaške proze od 18. do 20. stoletja 2*.

- Havlíček, Karel, 1870: *Sebrané spisy: Svazek I*. Praha: Tisk Jaroslava Pospíšila.
- Hurban, Jozef Miloslav, 1977: Obchodníci Činoráda Věrného. Kraus, Cyril (ur.): *Slovenská literární kritika: I. zvázk*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 83–85.
- Kákošová, Zuzana, 2001: *Kapitoly zo slovenskej literatúr: 9.–18. storočie: Typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Krajčovič, Rudolf in Žigo, Pavol, 2002: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Kuzmány, Karol, 2014: *Dielo*. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Lifanov, Konstantin, 2010: Almanach Zora a štúdium dejín spisovnej slovenčiny. *Opera Slavica* 20/4. 34–42.
- Marčok, Viliam, 1968: *Počiatky slovenskej novodobej prózy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Minárik, Jozef, 1984: *Baroková literatúra: Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mráz, Andrej, 1958: Pavel J. Tomášek a jeho poviedka Obchodníci. Čepan, Oskár (ur.): *Litteraria: Štúdie a dokumenty I*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV. 69–102.
- Muziková, Katarína: 2012: K slovakizovanej češtine v divadelných hrách Jána Chalupku. Pažuthová, Zdenka (ur.): *Ján Chalupka: Súborné dramatické dielo*. Bratislava: Divadelný ústav. 448–461.
- Palkovič, Juraj, 2016: *Muza ze slovenských hor*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Palucký, A. /Boleman, Ján/, 1835: Jelka. *Zora: Almanach na rok 1835*. Budín: Literami Král. Univers. Tiskárňe. 253–268.
- Pražák, Albert, 1926: *Slovenské studie*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- Šmatlák, Stanislav, 1997: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Národné literárne centrum.
- Tomášek, Pavel Ján, 1846: *Obchodníci: Povídka z nových časův od Činoráda Věrného. Svazček I*. Levoča: Písmem Jana Werthmüllera a syna.
- Vlček, Jaroslav, 1933: *Dejiny literatúry slovenskej*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská.
- Vojtech, Miloslav, 2013: *Tvorcovia literatúry a literárnej histórie*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Vojtech, Miloslav, 2016: Prozaický fragment Pavla Jána Tomáška Obchodníci. (Otázky literárnohistorickej recepcie, interpretácie a česko-slovenské súvislosti textu). Pospíšil, Ivo (ur.): *Poetika prózy v česko-slovenských súvislostech*. Brno: Česká asociace slavistů. 203–214.
- Vojtech, Miloslav, 2017: *Slovenská klasicistická a preromantická literatúra*. Bratislava: Univerzita Komenského.

